

Prospects for creating an ethno-visual atlas of Turkish Georgians

Manuchar Loria

Associate professor
Batumi Shota Rustaveli State University
Department of Oriental Studies
Georgia, Batumi
mloria@bsu.edu.ge

Tamila Lomtavidze

Senior Scientific Fellow
Batumi Shota Rustaveli State University
Niko Berdzenishvili Institute of
Georgia, Batumi
tamila.lomtavidze@bsu.edu.ge

Roin Malakmadze

Senior Scientific Fellow
Batumi Shota Rustaveli State University
Niko Berdzenishvili Institute
Georgia, Batumi
roin.malakmadze@bsu.edu.ge

Abstract

Ethnographic life of Turkish Georgians keeps some interesting side of Georgian traditional manufacturing practice and material or spiritual culture, many such details, that are either forgotten or just kept at a home usage level in Georgia. But the rapid dynamics of culture causes the disappearance of many elements from the traditional culture preserved by Turkish Georgians.

Considering all above mentioned, the importance of video monitoring and aims and tasks of creating video atlas and anthropological film based on visual materials are analyzed in the

given study. The creation of a video atlas of this type will play its role in solving the problem of transferring of original traditional ethno culture between generations. Thanks to video atlas enormous spiritual culture accumulated by generations will be available for a new generation of Turkish Georgians, it will create a sense of reciprocity with this culture, will help them to clearly perceive and completely and colorfully comprehend the Georgian culture of different eras, strengthen their sense of national pride and help them to perceive themselves as bearers of the cultural heritage of the people of ancient history and great traditional values. At the same time, this atlas will be important not only in terms of representing and preserving the cultural heritage of Turkish Georgians, but also a great opportunity to wake up and strengthen the interest of the Georgian people in this heritage. More and more people will know the ethnic culture preserved by Turkish Georgians and due to this, a sense of reciprocity of a historical destiny by local people will appear. Films will be the best opportunity for positive contacts for both parties.

Keywords: Ethno-visual; Georgia.

თურქეთის ქართველთა ეთნოგეოგრაფიული ატლასის შექმნის პერსპექტივები

მანუჩარ ლორია

ასოცირებული პროფესორი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტი
საქართველო, ბათუმი
mloria@bsu.edu.ge

თამილა ლომთათიძე

უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი
საქართველო, ბათუმი
Tamila.Lomtadze@bsu.edu.ge

როინ მალაკმაძე

უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი
საქართველო, ბათუმი
Roin.malakmadze@bsu.edu.ge

ანოტაცია

თურქეთის ქართველთა ეთნოგრაფიული ყოფა ინახავს ქართული ტრადიციული საწარმოო პრაქტიკისა და მატერიალური და სულიერი კულტურის არაერთ საინტერესო მხარეს, ბევრ ისეთ დეტალსაც, რომლებიც თავად საქართველოში ან მივიწყებულია ან დღეს მხოლოდ საოჯახო მოხმარების დონეზეა შემონახული. მაგრამ კულტურის ძალიან სწრაფი დინამიკა იწვევს თურქეთის ქართველების მიერ შემონახული ტრადიციული კულტურიდან მრავალი ელემენტის გაქრობას.

ნაშრომში ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით გაანალიზებულია ვიდეო მონიტორინგის მნიშვნელობა და

ვიზუალური მასალის საფუძველზე ანთროპოლოგიური ფილმის, ვიდეო ატლასის შექმნის მიზნები და ამოცანები.

საკვანძო სიტყვები: თურქეთის ქართველები, ატლასი, ანთროპოლოგიური ფილმი, ვიდეო მონიტორინგი.

მსჯელობა

თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ეთნიკური ქართველების ყოფის, ტრადიციების და კულტურის შესასწავლად არაერთი სამეცნიერო ექსპედიცია მოეწყო, როგორც თურქეთის ფარგლებში მოქცეულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს რეგიონებში, ასევე, თურქეთის სიღრმეში, ქართველთა კომპაქტური განსახლების არეალში. დაფინანსდა და განხორციელდა რამდენიმე სამეცნიერო-კვლევითი პროექტი, დაიბეჭდა მრავალი სამეცნიერო ნაშრომი, მაგრამ არცერთ გამოკვლევას არ შეუძლია მოგვაწოდოს თურქეთის ქართველების ტრადიციული ყოფის ამსახველი ფაქტობრივი მასალა ისეთი სიზუსტით და სიღრმით, როგორც ეთნოგრაფიულ/ანთროპოლოგიურ ფილმს. სწორედ ვიზუალურ მასალას შეუძლია დააფიქსიროს და მოგვაწოდოს ის ინფორმაცია, რომლის გადმოცემაც შეუძლებელია მონოგრაფიებით. ვიზუალური მასალები, რომლებიც ინარჩუნებენ დროის რეალობას, წარმოადგენენ ახალი ჰიპოთეზის აღწერელ წყაროს (**Balikci, 1987; 1988; Mead, 1995; ლორია, 2008:81-88**). ამ მხრივ პროფესიულ დონეზე წარმოებული სამუშაოები იშვიათია და ამიტომაც თურქეთში მცხოვრები ეთნიკური ქართველების კულტურული მემკვიდრეობის აუდიოვიზუალური ფიქსაცია კულტურული მემკვიდრეობის კვლევის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებად გვესახება.

თურქეთის ქართველთა ეთნოგრაფიული ყოფა ინახავს ქართული ტრადიციული საწარმოო პრაქტიკისა და მატერიალური და სულიერი კულტურის არაერთ საინტერესო მხარეს, ბევრ ისეთ დეტალსაც, რომლებიც თავად საქართველოში ან მივიწყებულია ან დღეს მხოლოდ საოჯახო მოხმარების დონეზეა შემონახული. მაგრამ კულტურის ძალიან სწრაფი დინამიკა იწვევს თურქეთის ქართველების მიერ შემონახული ტრადიციული კულტურიდან მრავალი ელემენტის გაქრობას. მწვავედ დგება თაობათა მიერ დღემდე მოტანილ ფასეულობათა შენარჩუნების საკითხი. ტრადიციული კულტურის ელემენტების თვითმყოფადი სახით შენახვა საუკუნეების განმავლობაში შექმნილი კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებისა და თაობათა შორის ტრანსლაციის უმნიშვნელოვანესი პრობლემაა. ამ პრობლემის გადაჭრაში დიდი როლის შესრულება შეუძლია ეთნოკულტურ ღირებულებათა ვიდეომონიტორინგს და მის საფუძველზე შექმნილ ვიდეოატლასს. ატლასის შედგენის ძირითადი წყარო (ლიტერატურულ და საარქივო-სამუზეუმო მონაცემებთან ერთად) იქნება ის ვიზუალური ისტორიულ-ეთნოლოგიური მასალები, რომლებიც სამეცნიერო ექსპედიციების პერიოდში ვიდეომონიტორინგის შედეგად დაგროვდება.

ეთნოკულტურულ ღირებულებათა ვიდეომონიტორინგი სავსე მუშაობის საინტერესო მეთოდია. ეს მეთოდი საშუალებას იძლევა თანამედროვე ტექნიკური საშუალებებით მოხდეს ტრადიციული კულტურის ისეთი ელემენტების ფიქსაცია, როგორცაა ტრადიციული ყოფა (მიწათმოქმედება, მევენახეობა-მეღვინეობა, მესაქონლეობა, მეფუტკრეობა, ხალხური ხელოსნობა) და მატერიალური კულტურა (საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, ტანსაცმელი, ინვენტარი,

დეკორატიული ხელოვნების ნიმუშები), საზოგადოებრივი და საოჯახო ცხოვრება, სულიერი კულტურა (სახალხო დღესასწაულები, წეს-ჩვეულებები, რწმენა-წარმოდგენები, ფოლკლორი, ხალხური მედიცინა).

ეთნოგრაფიული მასალის ვიზუალური ფიქსაციის მეთოდები ცნობილი ანთროპოლოგის მარგარეტ მიდის მიერ პირველად 1936 წელს, ბალიზე საველე ექსპედიციის დროს იქნა გამოყენებული და იგი დღესაც არ კარგავს აქტუალობას. მარგარეტ მიდი აღნიშნავდა:

1. ფილმის ანთროპოლოგიურ ტრადიციას ვიზუალური მეცნიერებისათვის აქვს უპირველესი მნიშვნელობა. სუფთა კინემატოგრაფიული მოსაზრებები გადადის მეორე პლანზე.

2. ნებისმიერი სცენარიზაცია, თუნდაც სცენარიზაციის მცდელობა, ეთნოგრაფ-ოპერატორის მიერ სრულიად უნდა გამოირიცხოს.

3. გადაღება თავიდან ბოლომდე უნდა მიმდინარეობდეს რეალურ დროში. ველზე ანთროპოლოგი უნდა იღებდეს ყველა მიმდინარე მოვლენას, მან უნდა დააფიქსიროს ყველა მოქმედი პირი გადაღებების მთელ პერიოდში. ეს უნდა იყოს ფილმი, როგორც ჩანაწერი, დოკუმენტი შემდგომი ანთროპოლოგიური ანალიზისათვის.

4. ვიზუალურ ანთროპოლოგიაში ძალიან მნიშვნელოვანია კონტექსტი. იგი შეიძლება იყოს ვიზუალური, ვერბალური და წერილობითი. ოპერატორმა კამერის საშუალებით უნდა აღნიშნოს და დააფიქსიროს ყველა მთავარი ელემენტი.

5. ანთროპოლოგისათვის მთავარი პრიორიტეტია მთლიანობა. ზოგადად ვიზუალური ანთროპოლოგიის მთავარი მიზანი კი უნდა იყოს კულტურის ილუსტრაცია და ანალიზი. ვიდეოკამერას აქვს დიდი მნიშვნელობა. იგი ერთბაშად აფიქსირებს ეთნოგრაფიულ ინფორმაციას დიდი ოდენობით.

6. ფილმის შექმნის ყველა ეტაპზე უნდა მონაწილეობდეს ანთროპოლოგი - საველე გამოკვლევებზე, კონცეპციის გამომუშავებაზე, გადაღებებზე, მონტაჟზე.

7. ეთნოგრაფიული ფილმის ძირითადი მოვლენები და ცენტრალური თემატიკა დაკავშირებული უნდა იყოს ანთროპოლოგიურ კონცეფციასთან, რომელსაც აქვს დიდი მეცნიერული ღირებულება. საერთოდ ეთნოგრაფიულ ფილმს ყოველთვის უნდა ახლდეს დაბეჭდილი ეთნოგრაფიული მასალა. ეს ფილმს ანიჭებს მაღალ ღირებულებას და წარმოადგენს თვალსაჩინო სახელმძღვანელოს უნივერსიტეტისათვის (Mead, 1995).

უკანასკნელ წლებში ხშირია შემთხვევები, როცა მკვლევარები ველზე სამუშაოდ გადიან ვიდეოკამერით. ამავე დროს, ბოლო პერიოდში დიდია ტრადიციული ყოფით მასმედიის დაინტერესებაც, მაგრამ ხშირად მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებით, განსაკუთრებით ტელევიზიით, ხდება ეთნოკულტურის ელემენტების, სულიერი კულტურის ბევრი ნიუანსის მცდარი ინტერპრეტაცია, რაც ზოგჯერ არასწორ დამოკიდებულებას აყალიბებს ტრადიციული კულტურული ღირებულებების მიმართ. ვიდეომონიტორინგი არის ამა თუ იმ მოვლენის, ფაქტის, წეს-ჩვეულების თუ რიტუალის არა უბრალოდ დაფიქსირება, არამედ ყოველმხრივ გააზრებულიად, გეგმაზომიერად და მეთოდურად გამართულად წარმოებული საველე გადაღებები, რაც შექმნის სიღრმისეულ ინფორმაციას ეთნოკულტურის ამა თუ იმ ელემენტის შესახებ, ეთნოკულტურულ ღირებულებათა რეალურ სურათს (ლორია, ლომთათიძე, 2011:445-447).

ვიდეომონიტორინგის დროს მკვლევარი ველზე არის დამკვირვებელი, რომელიც ეძებს ხალხის წიაღში შემონახულ ტრადიციულ ელემენტებს და ვიდეოკამერის მეშვეობით

ავიქსირებს. ობიექტურობა და მოვლენის რეალურად ასახვა არის ვიდეომონიტორინგის ერთერთი აუცილებელი პირობა. ამგვარი მიდგომა იცავს ეთნოკულტურის ელემენტს დამახინჯებისაგან და მომავალ თაობებს უნახავს არა სუბიექტურ ინტერპრეტაციას, არამედ ობიექტურ რეალობას.

ვიდეომონიტორინგის შედეგად დაგროვდება თურქეთის ცალკეული კუთხეებში კომპაქტურად მცხოვრები ეთნიკური ქართველების ეთნოგრაფიული ყოფის ამსახველი დიდი მოცულობის ვიზუალური მასალა, რომლის საფუძველზეც შესაძლებელია შეიქმნას ვიდეოასტლასი, რომელზეც აისახება თურქეთის თითოეული მხარის, რეგიონის ქართული სოფლების ტრადიციული ყოფის რეალური სურათი და მათ მიერ დღემდე სათუთად შემონახული ქართული ეთნოკულტურული მემიკვიდრობა.

ასეთი ატლასი არ არსებობს არა თუ თურქეთის ქართველების, არამედ საქართველოს ცალკეული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კუთხეების შესახებ. თურქეთის ქართველების შესახებ არაერთი ექსპედიციის თუ სამეცნიერო ნაშრომის საფუძველზე შესაძლებლად გვესახება ასეთი ატლასის მომზადება, რომელშიც ვიზუალურად, ანთროპოლოგიური ფილმების სახით იქნება მოცემული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს თურქეთის რესპუბლიკის ფარგლებში მოქცეული ნაწილის ეთნოგრაფიული წარსულის მნიშვნელოვანი მხარეები.

თურქეთის ტერიტორიაზე ცხოვრობს ეთნიკური ქართველების სხვადასხვა ჯგუფი, რომლებიც განსხვავდებიან არა მხოლოდ თურქეთის სახელმწიფოს ფარგლებში მათი მოქცევის თარიღით, ადგილმდებარეობით, ისტორიით, არამედ ეთნოკულტურის ელემენტების შემონახულობის ხარისხითაც. თითოეული ჯგუფის მსგავს და განმასხვავებელ

ნიშნებზე არაერთი სამეცნიერო ნაშრომია შექმნილი, მაგრამ დროსთან ერთად მათ ცხოვრებაში ბევრი რამ იცვლება. ტრანსფორმირდება ან სულაც იკარგება მრავალი ელემენტი. მათი დაფიქსირება ამ ეტაპზე შემონახული სახით ძალზე მნიშვნელოვანია.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველების ინტეგრირება თურქულ კულტურასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს, ქართული ეთნოკლტურული ფასეულობები, როგორც ეროვნული იდენტობის ფაქტორები თითქმის ყველა ჯგუფმა შემოინახა. თურქეთის ქართველების ეთნოვიზუალური ატლასის შექმნის პერსპექტივებს, ამჯერად, განვიხილავთ მხოლოდ დევსქელის ხეობის მაგალითზე, იმიტომ, რომ ეს ხეობა და აქ მცხოვრები მოსახლეობა არ მოწყვეტია თავის ისტორიულ საცხოვრისს, არ შეუცვლია საცხოვრებელი ადგილი. ისინი თავიანთი წინაპრების მიწა-წყალზე, ტრადიციულ ტერიტორიაზე ცხოვრობენ (თურქეთის ეს რეგიონი ადრე საქართველოს შემადგენელი ნაწილი იყო და, შესაბამისად, ეს ტერიტორია ქართველი ხალხის განსახლების არეალი იყო), შეინარჩუნეს ფაქტიურად უმნიშვნელოდ ტრანსფორმირებული ეთნოკულტურული ელემენტები, წინაპართა ტრადიციები, მშობლიური ქართული ენა, ქართული თვითმყოფადი მატერიალური და სულიერი კულტურის ფასეულობანი, ეთნიკური თვითშეგნება და ეს ხეობა ერთგვარ „ქართულ ოაზისს“ წარმოადგენს თურქეთში. ამავე დროს, მცირე ტერიტორიაზე ჩატარებული კვლევა-ძიება რეგიონის დაწვრილებით და სიღრმისეულად შესწავლის საშუალებას იძლევა. ქართული ეთნოლოგიის ფუძემდებლის გიორგი ჩიტაიას თანხმად, ეთნოგრაფიული დაკვირვების სიღრმე უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სიფართოვე,

უმჯობესია მცირე რაიონის ღრმად შესწავლა, ვიდრე ეთნოგრაფიული მოვლენების გავლით ფიქსირება ვრცელ ტერიტორიაზე (ჩიტაია, 2001:78-85).

ვიზუალური ანთროპოლოგიის თვალსაზრისით, დევსქელის ხეობა საინტერესოა რამდენიმე ფაქტორის გათვალისწინებით:

- ეს ტერიტორია ერთ-ერთი იმ რეგიონთაგანია, სადაც, ძირითადად, მხოლოდ ქართველი მოსახლეობა ცხოვრობს. სხვა ქართული ხეობების მსგავსად, აქ დღემდე კარგადაა შემონახული ქართული თვითმყოფადობა – ქართული სალაპარაკო ენა, ქართული ლექსიკური ფონდი, ქართული გვარსახელები, ქართული ტოპონიმები, ქართულ წესჩვეულებათა არქაული ელემენტები, რომლებმაც გაუძლეს უცხოურ (თურქულ) გავლენებს და დღემდე შეინარჩუნეს ის ძველი ნიუანსები, რომლებიც სხვა კუთხეთა ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორულ ყოფაში წაშლილია ან მკრთალად შემორჩა.

- საკვლევ რეგიონში მრავლადაა შემორჩენილი სხვადასხვა ეპოქის მატერიალური კულტურის ძეგლები, საცხოვრებელი, სამეურნეო, საფორტიფიკაციო ნაგებობები, ასევე ქრისტიანული კულტმსახურების ძეგლები (ზაგინის ეკლესია, მამაწმინდა//მარმარწმინდა) (მაღაყამაძე, 2008:123-124). ძეგლების ისტორიის, არქიტექტურისა და ფრესკული მხატვრობის ირგვლივ მრავალი პასუხგაუცემელი კითხვა არსებობს. განსაკუთრებით საშური საქმეა კედლის მხატვრობის ფიქსაცია-კონსერვაცია, რაც მით უფრო საჩქაროა ფერწერის მძიმე მდგომარეობის გამო.

- დევსქელისა ხეობის მოსახლეობის მეხსიერებაში დღესაც შემორჩენილია ქართული სულიერი კულტურის ბევრი მნიშვნელოვანი ელემენტი, რომელთა შორის საგანგებოდაა აღსანიშნავი თამარ მეფესთან დაკავშირებული

გადმოცემები, რომლებშიც გაცოცხლებულია მისი ეპოქის სამეურნეო და კულტურული ძლიერების ნიშანდობლივი ასპექტები. გადმოცემებმა შემოგვინახა აქაურთა თავგანწირული ბრძოლის მაგალითები ოსმალთა მოძალეობისა და მათი ბატონობის წინააღმდეგ. გამუსლიმების შემდეგაც ისინი დიდხანს ინახავდნენ და ასრულებდნენ ქრისტიანულ წესებს (შობა, აღდგომა, ელიობა, ახალი წლის დღესასწაული).

• ხეობის მოსახლეობის ყოფის ვიდეომონიტორინგი და ფიქსაცია საინტერესოა ენათმეცნიერული თვალსაზრისითაც. იგი, ერთი მხრივ, ახლოსაა ამიერტაოსთან, მეორე მხრივ, შედის ისტორიულ ნიგალის (ლიგანის) ანუ დღევანდელი ლივანის ხეობაში და ესაზღვრება ლაზეთს. აქედან გამომდინარე, აქ არსებული ლექსიკური ფონდის აუდიოვიზუალური ფიქსაცია ასახავს, თუ რა გავლენა იქონია ამ სიახლოვემ დევსქელისა ხეობის მოსახლეობის მეტყველებაზე, მათ ლექსიკაზე.

ეს ის ძირითადი კრიტერიუმებია, რამაც განაპირობა ვიდეომონიტორინგისა და ვიდეოატლასის შექმნის პერსპექტივების განხილვა დევსქელის ხეობის მაგალითზე.

დევსქელის ხეობა ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ ყოველმხრივ დაწინაურებულ რეგიონს წარმოადგენდა. მასზე ცნობები მოგვეპოვება როგორც ძველ ისტორიულ წყაროებში, ასევე, XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართველ და უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერებში, ქართულ და რუსულ პერიოდულ პრესაში. არსებული მონაცემები ნათლად მეტყველებს, რომ ეს რეგიონი, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით, ყოველთვის აქტიურ როლს თამაშობდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ, კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში და მისი მეცნიერული შესწავლის გარეშე

შეუძლებელია სრულყოფილი წარმოდგენა ვიქონიოთ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიაზე, ეთნოლოგიაზე, ფოლკლორსა და დიალექტოლოგიაზე, სხვა კულტურულ-ისტორიულ ფასეულობებზე.

ამ რეგიონში კვლევითი ჯგუფის მიერ ჩატარებულმა სამუშაოებმა გვიჩვენა, რომ ხეობის სოფლები დასახლებულია, ძირითადად, ძირძველი ქართველებით, რომლებსაც კარგად აქვთ შენარჩუნებული ტრადიციული ყოფა და კულტურა. მათთან ადვილია კომუნიკაციის დამყარება (რაც არც თუ უმნიშვნელო ფაქტორია უცხო ქვეყანაში მუშაობისას!), რადგან მშობლიური ქართული ენასთან ერთად აქაურთა ყოფაში კარგადაა შემონახული ქართული იდენტობა. ეს ხეობა ტიპურ სურათს იძლევა საქართველოს მთიან ხეობათა შორის ვერტიკალური ზონალობის თვალსაზრისით, რამაც დიდი გავლენა იქონია აქაური დასახლების სტრუქტურის ჩამოყალიბებაზე, საცხოვრებელ ნაგებობათა დაგეგმარებასა და განლაგებაზე, მთური ტიპის მიწათმოქმედების და მესაქონლეობის ფორმირებაზე, აქაურთა ცხოვრების წესზე. მაგრამ, ამავე დროს, ისინი ხასიათდებიან ლოკალური თავისებურებებით, მატერიალური და არამატერიალური კულტურის არქეტიპების ტრანსფორმაციით, დედა სამშობლოსაგან მოწყვეტისა და უცხო ეთნიკურ გარემოში მრავალსაუკუნოვანი ცხოვრების გამო. ამდენად, ეს რეგიონი საშუალებას იძლევა განხორციელდეს დევსქელის ხეობის სოფლების ისტორიული გეოგრაფიის, ეტიმოლოგიის, დასახლების სტრუქტურისა, გვარობრივი შემადგენლობის, ტოპონიმიკური მონაცემების, მეურნეობის ტრადიციული დარგების (მემინდვრეობა, მევენახეობა-მეხილეობა, მესაქონლეობა, მეფუტკრეობა, ხელოსნობა და შინამრეწველობა), მატერიალური კულტურის (საცხოვრებელი და სამეურნეო

ნაგებობანი, ტანსაცმელი და ჩაცმულობა, კულტურის ძეგლები ხალხური სამზარეულო, დეკორატიული ხელოვნება), სულიერი კულტურის (ხალხური დღეობა-დღესასწაულები, ხალხური მუსიკალური კულტურა, ქორეოგრაფია, გართობათამაშობანი, ხალხური მედიცინა), დემოგრაფიულ-მიგრაციული პროცესების, ისლამის გავრცელების და ყოფასა და კულტურაზე მისი გავლენის, თანამედროვე ყოფისა და კულტურის, ფოლკლორულ-დიალექტოლოგიური ვითარების, საოჯახო ურთიერთობების, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების, თავდაცვითი, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების, ხიდების, ეკლესიათა ნაშთების და სხვ. ფოტო და ვიდეოფიქსაცია და ვიდეომონიტორინგის საფუძველზე შექმნილ ვიდეოატლასში აისახოს აქაურ ქართველთა ისტორიულ მემკვირვებაში შემონახული და ყოფაში დაცული ქართული იდენტობის ფაქტები, აქ დღეს მიმდინარე ეთნოკულტურული პროცესები, რაც ისტორიულ სამშობლოსთან ხანგრძლივი დამორების პირობებში და კავშირების აღდგენის შემდეგ მიმდინარეობს. ეს მასალა მოცემული იქნება თითოეულ ელემენტზე შექმნილი ანთროპოლოგიური ფილმის სახით. ასეთი ფილმისთვის საინტერესო მასალას იძლევა დევსქელის ხეობისათვის დამახასიათებელი მთური მესაქონლეობა.

დევსქელის ხეობა ისტორიულ ნიგალში//ლიგანში შედის - ბორჩხადან თეთრიწყლის სათავემდე (2800-3000 მეტრი ზღვის დონიდან). იგი თემის ტიპის დასახლებაა, ამავდროულად, სოფლის სახელწოდებასაც წარმოადგენს (**მგელაძე, 2016:283**). დევსქელის ქართველთა სამეურნეო ყოფა თითქმის ანალოგიურია მთიანი აჭარისათვის დამახასიათებელი სამეურნეო ცხოვრების წესისა - ზამთრობით ბარში, ხოლო ზაფხულობით რამდენიმე თვეს ალპურ საზაფხულო

სამოვრებზე - „თეთრი წყლის“ საზაფხულო იალაღებზე ატარებენ, სადაც თავს იყრის ხეობის სოფლების არავეთის, დევსქელის, ბაგინის, შუახევის და სხვ. მოსახლეობა. ყველა სოფელს თავისი „მთა“ ანუ დროებითი, სეზონური დასახლება - „იაილა“ აქვს. აქ იალათა დაჯგუფებებიც არსებობს. ასეთებია ბაგინი იაილები, შუახევი იაილები, დევსქელისიაილები (**მგელაძე, 2016:360**) იაილებში ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრების ვიდეომონიტორინგი და მის საფუძველზე შექმნილი ანთროპოლოგიური ფილმი, რის გამოცდილებაც უკვე არსებობს ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტში (ფილმი „ლიგანის ხეობა“, 2003; ალპური დასახლება აჭარაში (**გოდერძის უღელტეხილი - ბეშუმე**), 2007).

თურქეთის ქართველების ტრადიციული ყოფის ეთნოვიზუალური ასახვის საუკეთესო ნიმუშია. მაისის თვეში საქონელი საზაფხულო იალაღებზე გადაჰყავთ. დევსქელის ხეობის მოსახლეობას იაილები კარჩხლის მთაზე ჰქონდათ (**მალაყამაძე, 2008:101**) კარჩხლის ქედიდან იღებს სათავეს დევსქელის ხეობაც, რომელიც ჭოროხს ბორჩხასთან ერთვის. ადრე ოჯახს ყოლია საშუალოდ 40 ცხვარი, 100 თხა, 15 ძროხა და 1 ცხენი (**თოფჩიშვილი, 2017:78**). დღეს მესაქონლეობას დევსქელის ხეობაში აღარა აქვს ისეთი ფართო მასშტაბები, როგორც მას ადრე ჰქონდა ოჯახებში. ახლა აქ ერთი ან რამდენიმე დიდი წველადობის ძროხა ყავთ, ძირითადად, ოჯახის საჭიროებისათვის. საქონლის მოვლა-პატრონობა აქ მემორდეს - ოჯახის თავ-ქალს ევალება. გავრცელებულია საქონლის მიბარების - მინდის// მანიდის წესი, მაგრამ მხოლოდ ახლობლისთვის და სრულიად უსასყიდლოდ. ანალოგიური სიტუაციაა აჭარის ალპურ მესაქონლეობაშიც. აქაც საქონელი გაზაფხულიდან ჯერ ყიშლები, ხოლო შემდეგ

იაილებში გადაყავთ. საქონლის მოვლა-პატრონობას და რძის პროდუქტების დამზადებას ოჯახის უფროსი ქალი - მემთევარი ხელმძღვანელობს. აჭარაშიც მოქმედებს საქონლის გაბარების წესი, ოღონდ აჭარაში ამ სამსახურისთვის მემთევარს გარკვეული გასამრჯელო რჩება რძის პროდუქტის სახით (**შამილაძე, 1969**), მაშინ, როცა დევსქელის ხეობაში მემორდე იგივეს სრულიად უსასყიდლოდ აკეთებს, რადგან აქ მხოლოდ ძალიან ახლობლებს შეუძლიათ საქონელი მიაბარონ მას. თან ეს საქონელი არაა მრავალრიცხოვანი. მემორდე ნამატს და დაგროვებულ რძის პროდუქტს მთლიანად აბარებს საქონლის პატრონს.

თურქეთის ქართველების ყოფა და საქმიანობა იაილებში ფაქტიურად ისეთივეა, როგორც მათ ისტორიულ სამშობლოში. იაილაში ძირითადად ერთსართულიანი, იშვიათად მანსარდიანი ხის სახლები („შემის“ სახლები, როგორც ადგილობრივები ეძახიან) და სამეურნეო ნაგებობები ტერასულადაა განლაგებული ფერდობზე გამავალი გზის ორივე მხარეს, რასაც მთის ფერდობების ბუნებრივი სტრუქტურაც განაპირობებს. ტერასებზე სახლები ჯგუფებადაა განლაგებული. აქ ძველ სახლებთან ერთად მრავლად გვხვდება ახალი, თანამედროვე ტიპის სახლები და ძალზე იშვიათად სახლის სრულიად არქაული ტიპი - ჯარგვალური სახლი. ამასთან ძველი სახლები თავისი სტრუქტურით ისეთივე ტიპისაა, როგორც საქართველოს ალპური დასახლებისათვის დამახასიათებელი სეზონური სახლები (რა თქმა უნდა უფრო კომფორტული და კეთილმოწყობილი, რისი შედარების საშუალებასაც მოგვცემს სწორედ ვიდეომონიტორინგი). მათი უმრავლესობა მთის ფერდზეა მიდგმული, რის გამოც სახლი წინა, გზისკენ მიმართული მხრიდან ერთსართულიანია, ხოლო უკანა მხრიდან - ორსართ-

თულიანი. ამ ნაწილში მოწყობილია ყორე-ქვით ნაგები საქონლის სადგომი. თუმცა ახალაგებულ სახლებში საცხოვრებელი ნაწილი და ახორი აღარ გვხვდება ერთ კომპლექსში და უკვე საცხოვრებელიდან გამოყოფილია. ძალზე საინტერესოა იაილებში შემონახული ძველი, ჯარგვალური ტიპის სახლები. ასეთი სახლები ყავრითაა გადახურული და მიუხედავად იმისა, რომ დღეს შედარებით მოდერნიზებულია (თანამედროვე მასალით გადახურვა, ღუმელი, ხის იატაკი...), შენობაში „იკითხება“ ასეთი ტიპის ნაგებობისათვის დამახასიათებელი ელემენტები: უფანჯრო ოთახი, სახურავში გამოჭრილი სარკმელი, მიწური იატაკი, კერის - „ოჯალის“ ადგილი და სხვ. ამგვრად, მიუხედავად იაილის სახლების მოდერნიზებისა, რაც თანამედროვე ცხოვრების წესებთან ადაპტაციის შედეგია, ისინი ინახავენ სეზონური დასახლების დროებითი საცხოვრებლისათვის დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებს და ორგანულ მგავსებას ავლენენ სეზონური საცხოვრებლების მშენებლობის ქართულ ტრადიციებთან (მაღაყმაძე, 2017:194-195), მეტიც, სახლის და საკარმიდამოს მოწყობის ქართული ტრადიციული ელემენტები შენარჩუნებულია დევსქელის ხეობის სოფლების დასახლებაშიც. აქაც, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგან ახალი ტიპის, რამდენიმესართულიან საცხოვრებელ სახლებს ჩაუნაცვლებიათ ძველი სახლები, მაინც მრავლად გვხვდება ქართული სინამდვილისათვის დამახასიათებელი ე.წ. „ლაზური“ სტილის შეუღესავი, ფახვერკული წყობის ნაგებობები. აქაურებს კარგად ახსოვთ საცხოვრებელი ნაგებობის უძველესი ტიპი - ფაცხაც, რომელიც გასული საუკუნის შუახანებამდეც არსებობდა დევსქელის სოფლებში. ასევე კარგადაა შემონახული დევსქელის ხეობაში ტრადიციული საკარმიდამო კომპლექსი, რომელიც საცხოვრებელ

ნაგებობასთან ერთად მოიცავს სამეურნეო ნაგებობებს - ნალიას, საბძელს, კალოს. საინტერესოა, რომ იმ სახით, როგორც ეს დევსქელის ხეობაშია შენარჩუნებული, საქართველოში აღარ გვხვდება. აქ თანამდროვე, კომფორტული სახლების გვერდითაც კი შენარჩუნებული აქვთ ტრადიციული სამეურნეო ნაგებობები. ზოგ სოფელში გვხვდება ორსართულიანი დამხმარე სამეურნეო ნაგებობა, რომლის პირველი სართულ ახორს - საქონლის სადგომს წარმოადგენს, ხოლო მეორე სართული თივისა და ჩალის შესანახი საბძელია. გვხვდება ერთსართულიანი საბძელებიც. სიმი-ნდის შესანახად ხის ფეხებზე მდგარ ნალიას (სერენს) იყენებენ, რომლის პირველ სართულს აქ დამატებითი ფუნქცია შეუძენია (საქართველოსაგან განსხვავებით) და ზაფხულობით სტუმრების მისაღებად გამოიყენება.

საინტერესოა, რომ დევსქელის სოფლებში საბძელისა თუ სხვა სამეურნეო ნაგებობების ჩასაკეტად დღესაც იყენებენ უძველესი ტიპის საკეტს დათვა-ბოყვას, რასაც აქ დათვა-კილტეს ეძახიან. ეს ძალზე მნიშვნელოვანი ფაქტია, რადგან აჭარული დათვა-ბოყვა უძველესი ტიპის საკეტია, რომელიც, ანალოგიურია ბაბილონურ ბეჭედ-ცილინდრებზე გამოსახული მზე-ღვთაების გასაღებებისა და ასახავს ქართველი და ძველი აღმოსავლეთის ხალხების შეხედულებებს ცის კარების გასაღების მფლობელი მზის ღვთაების შესახებ (**ჩიტაია, 2000:353-354**). ამგვარი საკეტებს აპოთროპიული დანიშნულება ქონდათ და გასული საუკუნის 30-იან წლებამდე აქტიურად გამოიყენებოდა, თუმცა დღეს მთლიანად გამქრალია ყოფიდან. თურქეთის ქართველთა ყოფაში დღემდე შემორჩენილი ამ არქაული ელემენტის ვიზუალური დაფიქსირება, რაც ქართულმა სინამდვილემ ვერ შემოინახა, ძალზე მნიშვნელოვანი და საშური საქმეა.

საკარმიდამო კომპლექსში შედის სახლთან ახლოს მდებარე ბაღჩა-ბოსტანი, ხილის ანუ მეივას ბაღი და სიმი-ნდის (ადრე ქერის, ხორბლის და ა.შ.) ნათესები, რომელსაც აქ ვენახს ეძახიან (მაღაყმაძე, 2008:61). ამგვარად, ვენახი „კარწინა ყანა“, იგივე ბაღჩაა, ხოლო „ყანას“ მოშორებულ ნაკვეთს ეძახიან. ასევე, მნიშვნელოვანი ადგილი საკარმიდამო ნაკვეთში ეჭირა კალოს - ხორბლის სალექ ადგილს, რომელიც საბძელთან ახლოს მდებარეობდა, მაგრამ დღეს ფუნქცია დაკარგული აქვს და ძალზე იშვიათად თუ გვხვდება საკარმიდამო კომპლექსში.

უძველესი ტიპის საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები (სახლი, ნალია, საბძელი....), სასწრაფოდ დასაფიქსირებელ და დასაცავ ფასეულობას წარმოადგენს, რადგან სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს თურქეთის ქართველთა ყოფაში დღემდე შემონახული ქართული ტრადიციული არქიტექტურის ამ ელემენტების ტრანსფორმაცია და გაქრობა ყოფიდან. ამ არქაული ელემენტების ვიდეომონიტორინგით შესაძლებელი იქნება მათი ობიექტური სიზუსტით აღნუსხვა. ეს მასალა ვიდეოატლასის ღირებული ნაწილი იქნება.

ასევე, მეტად მნიშვნელოვანია განხორციელდეს სულიერი კულტურის ელემენტების ვიდეომონიტორინგი, რადგან სულიერ კულტურას ყველაზე მეტად შეეხო ტრანსფორმაციის პროცესი. სულიერი კულტურის კომპონენტები, ფაქტიურად, ყოველდღიურად განიცდიან ცვლილებებს და დღეს, ტრადიციული კულტურული ღირებულებების მეტამორფოზის პირობებში ამ ელემენტების ვიდეოფიქსაცია მათი შენახვის, ალბათ, ერთადერთი გარანტიაა. აქაც საქმე გვაქვს მეტად საინტერესო მომენტთან: თურქეთის ქართველებმა სულიერი კულტურის ისეთი ღირებული ელემ-

ენტები, რწმენა-წარმოდგენათა და წეს-ჩვეულებების არქაული კომპონენტები შემოინახეს, რაც თავად საქართველოში გამქრალია.

დევესქელის ხეობის მოსახლეობამ შემოინახა როგორც ქართული ეთნოგრაფიული ყოფისათვის დამახასიათებელი არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ისეთი ტრადიციული ელემენტები, როგორცაა საახალწლო წეს-ჩვეულებები (კარდაკარ ჩამოვლის რიტუალი, სიმბოლური თესვა, მეკვლეობის ინსტიტუტი, მფერხაობა ხბოთი ან ბატკნით, „უბირი წყლის“ მაგია, სირსვალის დამზადება და სხვ.), მოსავლის მოყვანასა და დაცვა-შენახვასთან (კანოხი, ბახურა, გარგნობა, თველი//მოზარგობა, ხარმანობა) დაკავშირებული რიტუალები, ბრძნილობები და აკრძალვები, ხალხური გართობა-თამაშობები (დომბალა, ნენებუნაი, ხირსუზობა, მისკეტი, ყალე, ერთი-ერთი, ორვირობანა, ჯუზი და სხვ.), სიმღერები და შაირები, ხალხური მკურნალობის წესები და სხვ. (მაღაყმაძე, 2017:188-189), ასევე სულიერი კულტურის ისეთი ორიგინალური ელემენტი, როგორცაა „ცოცხობა“, რომელიც 7 მაისს იმართებოდა და წყლის მაგიური ძალის რწმენაზე დაფუძნებულ რიტუალებს შეიცავდა. 7 მაისი მაგიურ დღედ ითვლება აჭარაშიც, ოღონდ ამ დღეს რაიმე რიტუალის შესრულება, გარდა იმისა, რომ სწამთ, ამ დღეს აუცილებლად გაწვიმდება და კარგია თავის დასველება ამ წვიმით, თმები რომ კარგა გაეხარდოთ, აჭარაში არ შემონახულა. მაშინ, როცა დევსქელის ხეობაში 7 მაისს მრავალი ნარატივი და ჩვეულება უკავშირდება. 7 მაისს „ცოცხობას“ ეძახიან. სწამთ, რომ ამ დღეს 7 თუთა ჩამოვარდება მიწაზე, ბალახის 7 შეკვრა უნდა დაამზადო, უნდა დასველდე („წყალი გარგებს, ილაჯი იქნება, თმა გეიზდება, თავი არ გეტკინება“) და სხვ. „ცოცხობა“, გადმოცემით,

ადგილია სადაც არის მკავე წყლები, რომელშიც 7 მაისს უნდა განიბანო. სხვა მონაცემით, ამ დღეს ზიარეთობაზეც მიდიოდნენ „გოგო მეზირზე“ (საფლავზე), სადაც ორი წმინდა წყარო ყოფილა. ამ წყლის დაღევაც აუცილებლად ითვლებოდა და მასში განბანვაც. მიდიოდნენ ახალგაზრდებიც და ასაკიანებიც, ძირითადად, ქალები. წყალში განბანის შემდეგ აქ დატოვებდნენ ჩაკოჭილ ძაფს - „ჩემი ავადმყოფობა აქ დარჩესო“ (ლომთათიძე, 2017). ამ რიტუალების ვიდეოფიქსაცია 7 მაისის საკრალიზაციისა და აჭარაში მივიწყებული მაგიურ-რიტუალური მნიშვნელობის საწყისების აღდგენის საშუალებას მოგვცემს.

განსაკუთრებით მრავალფეროვანი და ტრადიციული იყო ამ ხეობაში გავრცელებული შუამთობის//მარიობის დღესასწაული, რომელიც მთაზე ყოფნის შუა პერიოდში იმართებოდა და თან ახლდა ისეთი რიტუალები, როგორიცაა: ქურთობა//ქურდობა, ფატმა, ბულების ჭედვა (ჭიდაობა), სხვადასხვა სახის შეჯიბრებები, ხალხური გართობა-თამაშობანი, ცეკვები (დუზხორუმი, ჰემშილსამა, ჩაფთეთელი, ათაბარი, დელი ხორონი, ფაცა-ფუცა), წმ.წყალში („თეთრი წყალი“) განბანვის რიტუალი და სხვ. შუამთობის დღესასწაულს ამ ხეობაში წინ უძღოდა მემხლიანობის//მენხლიანობის რიტუალი, რომელიც გარეული, ველური ჯიშის მხალეულისა და ბალახეულის შეგროვებას გულისხმობდა. მენხლიანობაზე მიდიოდნენ მთაში იაილებზე ასვლიდან ათი დღის შემდეგ („ათი დღის მერე რომ ამუალთ, წავალთ მოსაცრევლად დვარულის (მთის ველური მხალი)“ ან „ახალათ კი ამოვალთ, მეცრევთ ბალახ და ჩიჩკე (ყვავილი)“). მემხლიანობას რომ მაგიური რიტუალის დანიშნულება ქონდა, ჩანს დევსქელის იალებზე გავრცელებულ ასეთ ჩვეულებაში: „დვარულის ცრევენაზე (კრეფა) მარსკლავა გოზე

(ვარსკვლავა ტბაზე) მივდიოდით შუანთობამდე. თაზე რომ ევდოდით ახლად. გოლზე იბანდნენ, დედაბრები იმღერებდნენ ცრევნაში, ისამებდნენ ჯილველოს“. დაბანა აუცილებელი იყო, მიუხედავად იმისა, რომ 3000 მეტრამდე სიმაღლეზე მდებარე ტბის წყალი ძალიან ცივია (ისე ცივია, საზამთრო გახეთქაო, გადმოგვცემს ინფორმატორი) (ლომთათიძე, 2017). ყველა ეს ელემენტი მემხლიანობის რიტუალურ დანიშნულებაზე მიუთითებს და აჭარაში გავრცელებული შუალთობის დღესასწაულის ზოგიერთი მომენტის ახსნის საშუალებას იძლევა. ამდენად, ამ ჩვეულების ვიდეოფიქსაცია ქართველთა უძველესი რწმენა-წარმოდგენის ამსახველი არქაული რიტუალის რეკონსტრუქციის საშუალებას მოგვცემს.

ეთნოკულტურულ ღირებულებათა ფიქსაციის მნიშვნელოვანი საშუალებაა ნახაზები, სქემები და, განსაკუთრებით, ფოტოები. მათში შენახულია ფასეული ინფორმაცია ეთნოსის კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ. ასეთი ფოტოები ინახავენ ბევრ ისეთ ელემენტს, რაც ყოფიდან გამქრალი და მივიწყებულია. ფოტოებში შემონახული ეს ინფორმაცია მეცნიერთა არაერთ თაობას გაუწევს ფასდაუდებელ სამსახურს. ასეთი ფოტოების გამოყენება ვიდეოატლასის შექმნისას ვიზუალურ ინფორმაციას ხელმისაწვდომს გახდის როგორც სპეციალისტებისათვის, ისე ფართო საზოგადოებისათვის.

ვფიქრობთ, ვიდეოატლასი წარმოდგენილი უნდა იყოს თურქეთის თითოეული მხარის, რეგიონის, ხეობის ქართუველებით დასახლებული სოფლების თვითმყოფადი ტრადიციული კულტურის ცალკეული ელემენტების, რიტუალების, ჩვეულებების და სხვა კომპონენტების შესახებ გადაღებული ვიდეოფილმებისა და ფოტოების სახით, რომელიც ტექნიკურად ადვილად ხელმისაწვდომი და გასაგები

იქნება ყველა ასაკისა და პროფესიის მაცურებლისთვის. მართალია, ვიდეომონიტორინგის დროს დაფიქსირებული მთელი მასალა ვერ შევა ატლასში, მაგრამ მოხდება მათი არქივაცია და შეიქმნება მონაცემთა ბაზა, რაც სამეცნიერო მუშაობის ახალ პერსპექტივებს წარმოაჩენს. ვფიქრობთ, თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ეთნიკური ქართველების შესახებ სამეცნიერო და აუდიოვიზუალური მასალის საფუძველზე მომზადებული ეთნოვიზუალური ატლასი იქნება აქაურთა ყოფის ვიდეოდოკუმენტაცია.

ამ ტიპის ვიდეოატლასის შექმნა თავის როლს ითამაშებს ქართველი ხალხის თვითმყოფადი ტრადიციული ეთნოკულტურის თაობათა შორის ტრანსლაციის პრობლემის მოგვარებაში. ვიდეოატლასის მეშვეობით თაობების მიერ დაგროვილი დიდი სულიერი კულტურა ხელმისაწვდომი იქნება თურქეთის ქართველების ახალი თაობისთვის, გააჩენს მათში ამ კულტურასთან თანაზიარობის განცდას. დაეხმარება მათ თვალსაჩინოდ აღიქვან და სრულყოფილად და ხატოვნად გაიაზრონ სხვადასხვა ეპოქის ქართული კულტურა, გააძლიერებს მათში ეროვნული სიამაყის გრძნობას და დაეხმარება მათ აღიქვან საკუთარი თავი უძველესი ისტორიისა და დიდი ტრადიციული ღირებულებების მქონე ერის კულტურული მემკვიდრეობის მატარებლად. ამავე დროს, ეს ატლასი იქნება მნიშვნელოვანი არა მხოლოდ თურქეთის ქართველების კულტურული მემკვიდრეობის წარმოჩენისა და შენარჩუნების თვალსაზრისით, არამედ ამ მემკვიდრეობის მიმართ ქართველი ხალხის ინტერესის გაღვიძებისა და გაღრმავების საუკეთესო საშუალება. თურქეთის ქართველების მიერ შენახულ ეთნოკულტურულ ღირებულებებს სულ უფრო მეტი ადამიანი გაეცნობა თვალსაჩინოდ და ამით გაჩნდება აქაურთა ისტორიული

ბედის თანაზიარობის განცდა. ვიდეოფილმები დადებითი ემოციური კონტაქტების საშუალება იქნება ორივე მხარისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Topchishvili. (2017). *Ist'oriul-Etnograpiuli Samkhret Sakartvelo da Kartvelebi Turketshi*. Tbilisi. (თოფჩიშვილი. (2017). *ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სამხრეთ საქართველო და ქართველები თურქეთში*. თბილისი);
2. Loria, M. (2008). *Etnograpiuli Pilmis Modelireba Vizualur Antrop'ologiaSi*. Khelovnebatmtsodneobiti Et'iudebi. Batumi. (ლორია, მ. (2008). *ეთნოგრაფიული ფილმის მოდელირება ვიზუალურ ანთროპოლოგიაში*. ხელოვნებათმცოდნეობითი ეტიუდები. ბათუმი);
3. Loria, M. Lomtavidze, T. (2011). *T'raditsiuli K'ult'uris Videomonit'oringi da Etnograpiuli T'urizmi: Nigazeuli. T'urizmi: Ek'onomik'a da Biznesi*. Batumi. (ლორია, მ. ლომთათიძე, თ. (2011). *ტრადიციული კულტურის ვიდეომონიტორინგი და ეთნოგრაფიული ტურიზმი: ნიგაზული. ტურიზმი: ეკონომიკა და ბიზნესი*. ბათუმი);
4. Loria, M. Lomtavidze, T. (2011). *Etnok'ult'urul Ghirebulebata Videomonit'oringi da Videoat'las'i K'ult'uruli Memk'vidreobis Menejment'i. P'roblemebi da P'ersp'ekt'ivebi*. (ლორია, მ. ლომთათიძე, თ. (2011). *ეთნოკულტურულ ღირებულებათა ვიდეომონიტორინგი და ვიდეოატლასი კულტურული მემკვიდრეობის მენეჯმენტი: პრობლემები და პერსპექტივები*. „Caucasus Journal of Social Sciences“ The University of Georgia. Volume 4. issue 1. თბილისი);

5. Lomtavidze, T. (2017). *Savele Dghiurebi*. (ლომთავიძე, თ. (2017). *საველე დღიურები*);
6. Malaqmadze, R. (2008). *Liganis Kheoba*. Tbilisi. (მალაყმაძე, რ. (2008). *ლიგანის ხეობა*. თბილისი);
7. Malaqmadze, R. (2017). *Samectsniero Mivlineba Devskelis Kheobashi*. Samkhret-Dasavlet Sakartvelos Etnologiis P'roblemebi. V. Batumi. (მალაყმაძე, რ. (2017). *სამეცნიერო მივლინება დევსქელის ხეობაში*. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნოლოგიის პრობლემები. V. ბათუმი);
8. Mgeladze, N. (2016). *K'larjuli Sopeli-Dasakhleba, K'larjeti*. Batumi. (მგელაძე, ნ. (2016). *კლარჯული სოფელი-დასახლება, დასახლების აგებულება და განსახლება, კლარჯეთი*. ბათუმი);
9. Mgeladze, N. (2016). *Mat'erialuri K'ult'ura da Sameurneo Qopa*. „K'larjeti“. Batumi. (მგელაძე, ნ. (2016). *მატერიალური კულტურა და სამეურნეო ყოფა. „კლარჯეთი“*. ბათუმი);
10. *Pilmi - Alp'uri Dasakhleba Ach'arashi (Goderdzis Ughelt'ekhili - Beshumi)*. NBI. (2017). (Stsenaris Avt'ori da Redakt'ori Nodar K'akhidze, Rezhisori Manuchar Loria, Op'erat'or-Memont'azhe Tengiz Vadach'k'oria. (ფილმი - ალპური დასახლება აჭარაში (გოდერძის უღელტეხილი - ბეშუმი). ნბი. (2007). (სცენარის ავტორი და რედაქტორი ნოდარ კახიძე, რეჟისორი მანუჩარ ლორია, ოპერატორ-მემონტაჟე თენგიზ ვადაჭკორია);
11. *Pilmi - Liganis Kheoba*. (2003). Stsenaris Avt'ori R. Malaqmadze, Redakt'ori N.K'akhidze, Rezhisori-Memont'azhe -Tengiz Vadachk'oria. (ფილმი - ლიგანის ხეობა. (2003). (სცენარის ავტორი და ოპერატორი რ. მალაყმაძე,

-
- რედაქტორი ნ.კახიძე, რეჟისორი-მემონტაჟე - თენგიზ ვადაჭკორია);
12. Shamiladze, V. (1969). *Alp'uri Mesakonleoba Sakartveloshi*. Tbilisi. (შამილაძე, ვ. (1969). *ალპური მესაქონლეობა საქართველოში*. თბილისი);
13. Chit'aia, G. (2000). *Ach'aruli Datva-Boqva*. Shromebi, T. II. Tbilisi. (ჩიტაია, გ. (2000). *აჭარული დათვა-ბოყვა*. შრომები, ტ. II. თბილისი);
14. Chit'aia, G. (2000). *Savele Etnograpiuli Mushaobis Metodi*. Shromebi, T. IV. Tbilisi. (ჩიტაია, გ. (2001). *საველე ეთნოგრაფიული მუშაობის მეთოდი*. შრომები, IV. თბილისი);
15. Balikci, A. (1987). *The Legacy of Margaret Mead: the Case of Visual anthropology*. In: Bulletin of the International Committee on Urgent Anthropological Research. Vienna. Vol. 8.;
16. Balikci, A. (1988). *Anthropologist and Ethnographic Filmmakers*. In: Anthropological Filmmaking. J' Rollwagen, ed. NY Harwood;
17. Mead, M. (1995). *Visual Anthropology in a Discipline of Words*. In: Principles of Visual Anthropology. P. Hockings, ed. Mouton.